

КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

УДК: 376.36:15:37.013.77

СТВОРЕННЯ МОВЛЕННЕВОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ ЗІ СПЕКТРОМ АУТИСТИЧНИХ ПОРУШЕНЬ

Базима Н.В.

кандидат педагогічних наук

Ознакою гуманізації сучасного педагогічного процесу є глибокі зміни в його організації, перш за все, у створенні умов для становлення цілісної особистості дитини. Процес активного реформування освітнього простору в Україні передбачає і постійні закономірні зміни спеціальної освіти, що сьогодні характеризується посиленою увагою науковців до поглибленого вивчення особливостей загального, розумового, психічного та мовленнєвого розвитку дітей з особливими освітніми потребами з метою забезпечення індивідуального розвитку кожної дитини з урахуванням її психофізичних особливостей, можливостей, здібностей. Інтерес фахівців виходить за рамки науково-методичного забезпечення вітчизняної системи освіти дітей з різними порушеннями розвитку і прагне до вдосконалення науково-теоретичного і методико-практичного апарату корекційно-розвивального навчання таких дітей.

Теоретичний аналіз та узагальнення наукових досліджень із проблеми вивчення порушень комунікативної діяльності у дітей з психофізичними вадами свідчить про особливу значимість питання формування сфери спілкування у дітей зі спектром аутистичних порушень (Н.С.Андрєєва, О.С.Аршатська, О.В.Аршатський, О.Р.Баєнська, В.М.Башина, Ю.В.Бессмертна, О.Б.Богдашина, М.Ю.Веденіна, А.Л.Душка, Д.Н.Ісаєв, В.Є.Каган, І.Б.Карвасарська, С.Ю.Конопляста, В.В.Лебединський, К.С.Лебединська, І.П.Логвінова, І.А.Марцинковський, О.М.Мастюкова, І.І.Мамайчук, С.С.Мнухін, С.С.Морозова, Т.І.Морозова, О.С.Нікольська, Л.Г.Нурієва, К.О.Островська, М.В.Рождественська, О.І.Романчук, Т.В.Сак, Н.В.Сіماشкова, Т.В.Скрипник, В.В.Тарасун, А.В.Хаустов, Г.М.Хворова, А.П.Чуприков, М.К.Шеремет, Л.М.Шипіцина, Д.І. Шульженко, О.А.Янушко, Н.Asperger, Ch.Gillberg, L.Kanner, G.T.Peelers, M.Rutter, E.Schopler, K.Quill, L.Wing та ін.).

Безумовно, надання корекційної допомоги неможливе без точного визначення доступного дитині зі спектром аутистичних порушень рівня взаємодії з оточенням, адже його перевищення може викликати у неї відхід від можливого контакту, появу небажаних реакцій протесту на кшталт негативізму, агресії або самоагресії і, що найнебажаніше – фіксацію негативного досвіду спілкування.

Однією з актуальних проблем формування мовленнєвої функції, що досліджується у педагогічному, психологічному, лінгвістичному та психолінгвістичному аспектах, є формування комунікативної та безпосередньо мовленнєвої активності, зокрема, у дітей зі спектром аутистичних порушень.

Важливою умовою формування мовленнєвої активності у дітей із зазначеним порушенням є створення і підтримання мовленнєвого середовища, що передбачає:

- постійних мовленнєвих супровід діяльності дитини та підтримання розмови з нею;
- дотримання єдиних вимог до мовлення оточуючих дорослих;
- поступове ускладнення мовленнєвого спілкування;
- організація спеціальних мовленнєвих ігор та вправ.

Розглянемо докладніше компоненти, з яких складається створення мовленнєвого середовища.

Постійний мовленнєвий супровід діяльності дитини зі спектром аутистичних порушень має визначальне значення, адже відсутність у деяких дітей мовленнєвої активності не дозволяє будувати взаємодію на основі мовленнєвого спілкування. У такому випадку дорослий бере на себе активну роль: веде дитину за собою – демонструє, акцентує увагу і показує пояснює, усе, що відбувається з дитиною і навколо неї. Такі коментарі мають декілька дидактичних (психолого-педагогічних) цілей: зниження тривожності дитини, розвиток пізнавального інтересу, ознайомлення з навколишнім світом та його об'єктами, спонукання до взаємодії, розширення кругозору, пояснення незрозумілих моментів, поповнення словникового запасу і т.д.

Постійне підтримання розмови з дитиною має надзвичайно важливе значення, навіть тоді, коли вона не відповідає і не реагує на мовлення оточуючих. Для розвитку мовленнєвої активності з дитиною необхідно постійно розмовляти, багаторазово проговорюючи усі звичайні повсякденні ситуації (одягання і роздягання, умивання, купання, приготування їжі, прибирання зі столу, миття посуду, годування, прогулянки, підмітання

підлоги, підготовку до сну, прибирання іграшок на місця та ін.) та коментуючи усі дії під час ігор та вправ з іграшками чи предметами, при читанні книжок та перегляді мультфільмів тощо. При цьому, звертаючись до дитини, навіть якщо вона не користується мовленням як засобом комунікації, необхідно задавати їй запитання. Дорослий може сам задавати питання і сам же на них відповідати. Після запитання варто зробити паузу, а потім, якщо відповідь від дитини відсутня, відповісти на нього самому, не вимагаючи відповіді від дитини і не сварячи її за неспроможність вербально відреагувати на запитання. У таких випадках, якщо контактність дитини висока, можна пропонувати кілька варіантів відповідей на вибір дитини і орієнтуватися по її поведінці, жестам, міміці, погляду. При цьому необхідне багаторазове повторення словесного матеріалу, щоб полегшити дітям його засвоєння і запам'ятовування.

Створення потреби наслідувати мовлення дорослого – складний, важливий і відповідальний момент в логопедичній роботі з безмовленнєвими дітьми. Варто відзначити, що розвиток мовленнєвого наслідування – це природний період у розвитку мовлення дитини як у нормі, так і у випадках мовленнєвих порушень. Але у дітей зі спектром аутистичних порушень дана навичка може бути не сформована або сформована недостатньо.

Важливо розмежовувати мовленнєве наслідування та ехолоалії, які є характерними при аутистичних порушеннях. Щоб мовленнєве наслідування було осмисленим, мовлення дорослого повинно бути тісно пов'язане з практичною діяльністю дитини, грою, наявною ситуацією.

Крім того, до мовлення дорослих пред'являється ряд вимог, яких повинні дотримуватись усі, хто спілкується з дитиною. Єдині вимоги до мовленнєвого спілкування з дитиною усіх дорослих, які найчастіше з нею взаємодіють, зумовлюються особливостями психічного розвитку дітей зі спектром аутистичних порушень, які прагнуть до постійності, стабільності та сталості. Так як мовленнєва навичка формується у дитини переважно за наслідуванням, необхідно, щоб мовлення оточуючих дорослих було правильним, могло стати еталоном. Адже дитина «копіює» не лише безпосередньо мовлення і словниковий запас, але й силу голосу, темп і ритм мовлення, інтонаційну насиченість – у цілому манеру говорити. У дітей засвоєння мовленнєвих еталонів відбувається спонтанно, неусвідомлено, тож існує небезпека засвоєння неправильного варіанту мовлення, який з часом може закріпитися.

Мовлення повинно бути чистим, без порушень, адже дорослий дає тільки зразки правильного мовлення (неприпустимо повторення за дитиною слів-замінників). Артикуляція мусить бути чіткою, діти повинні бачити рухи губ дорослого, навіть, якщо вона мовчить і не слідує за органами артикуляції співрозмовника. Говорити необхідно простими реченнями, використовуючи зрозумілі дитині слова. Гучність голосу має бути комфортною, адже, як свідчать дослідження, слухова гіпо- або гіперчутливість може стати причиною відмови від взаємодії, аутистимуляцій, агресивної поведінки.

До правил мовленнєвого супроводу діяльності дитини зі спектром аутистичних порушень відносимо: чіткі, зрозумілі інструкції; короткі лаконічні фрази; конкретний, цікавий, зрозумілий зміст висловлювань; правильне мовлення як зразок для повторення; спокійний голос комфортної для дитини гучності.

Отже, дитина постійно чує мовлення дорослих і таким чином дізнається багато нових слів і засвоює їх. А так як мовлення супроводжує значимі, важливі і цікаві для дитини ситуації, то смислові значення слів та їх поєднань краще запам'ятовуються, міцніше відкладаються у свідомості дитини, формуючи її пасивний, а у подальшому – і активний словник. Швидше підхоплюються «афективно заряджені» слова, окремі вигуки, емоційно вимовлені дорослим. Наприклад, при видування мильних бульбашок – булькання («буль-буль-буль»), репліки («ще», «хлоп», «лети», «лови-лови»); при грі з водою – «кап-кап», «плюх»; при розгойдуванні дитини на гойдалці – «кач-кач», на конячці-гойдалці – «но», «іго-го», «скачи», зображення цокання копит і т. д. Відтворені дитиною слова або звуки необхідно посилювати своїм повторенням, додаючи ще потроху нові слова («кап-кап водичка», «но-о, конячка», «біжи швидше» і т.п.).

Необхідно використовувати ті об'єкти, до яких дитина в даний час більше всього прив'язана. У бесіду на актуальну для дитини тему мимоволі вводяться нові для неї слова і фрази, необхідно систематично закріплювати досягнутий рівень контакту, поступово ускладнювати фразу і розширювати словник.

Якщо вимоги до виховання і навчання єдині і постійні, це дає дитині відчуття стійкості і повноцінності навколишнього світу. Часто у сім'ях, де ростуть і виховуються діти з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема, діти зі спектром аутистичних порушень, часто можна спостерігати ситуацію, коли дитину надмірно оберігають і опікують. Близькі, спостерігаючи труднощі дитини під час спілкування, усіяко намагаються вгадати і задовольнити її бажання, таким чином спричиняючи відсутність у дитини необхідності розвивати навички спілкування, намагатися висловити свої думки за допомогою мовлення. Таким чином відбувається гальмування розвитку активного мовлення, адже не виникають ситуації, які б зумовлювали виникнення труднощів у спілкуванні, що, у свою чергу, спонукало б дитину до мовленнєвої активності.

Коли дитина дорослішає, все частіше виникає необхідність спілкуватися не тільки з близькими, а й з незнайомими дорослими та дітьми. Звикнувши до того, що її розуміють без слів, в новій ситуації з незнайомими

людьми дитина чекає від них такого ж розуміння, до якого вона звикла вдома. Коли ж цього не відбувається, дитина зазвичай дивується або засмучується. Такі ситуації можуть спричинити взаємне роздратування і розчарування, адже вони вимагають від дитини нового рівня розвитку мовленнєвого спілкування, яке їй недоступне. Тому необхідно навчати батьків правильно спілкуватися зі своєю дитиною: з одного боку допомагати, з іншого – створювати ситуації, в яких дитина буде змушена користуватися мовленням. Для організації мовленнєвого спілкування повинна використовуватися будь-яка можлива ситуація: у побуті, під час ігор і занять, походів в магазин або в гості тощо. З розвитком мовленнєвої активності можуть змінюватися і вимоги відповідно до нових можливостей дитини.

Поступово у ході спонтанного розвитку та спеціально організованих ігор та вправ рівень мовленнєвого спілкування дитини розвивається і ускладнюється, підвищується її мовленнєва активність. В процесі загальної емоційної активації дорослий підсилює і загальну мовленнєву активність дитини, її готовність мовленням реагувати на події. Вже в перших спільних емоційно тонізуючих іграх активуються мовленнєві прояви дітей, виникають звуконаслідування, ехोलалії. Іноді дитина повторює почуту фразу або слово не відразу, а через досить значний час. Активуючи форми стереотипної поведінки, адекватної іграм і побутовим умовам, дорослий озброює дитину різними формами мовленнєвої поведінки. У дитини з'являються нові мовленнєві навички, розширюється спектр її можливостей. Щоб повною мірою використовувати ці нові можливості, необхідно відповідно до них змінювати рівень вимог до мовлення дитини, пам'ятаючи про обережність: вимоги повинні відповідати рівню розвитку мовлення дитини, шкідливо як завищувати вимоги, так і занижувати їх. Враховуючи вчення Л.С.Виготського про зони найближчого та актуального розвитку, ми пропонуємо поряд з добором більш складних і цікавих для дитини ігор та завдань поступово ускладнювати безпосередньо мовленнєве спілкування з нею.

Організація спеціальних мовленнєвих ігор та вправ передбачає такий підбір та адаптацію навчально-корекційного матеріалу, який був би для дитини доступним, цікавим та розвиваючим.

Враховуючи вікові особливості дітей старшого дошкільного віку, а саме провідний вид діяльності, ми пропонуємо усі завдання подавати в ігровій формі. Ігри, спрямовані на формування мовленнєвої активності та бажання спілкуватися, мають відповідати наступним вимогам: прояв дорослого зацікавленості у грі, активна організація взаємодії з дитиною, захоплення дитини грою; супроводження усіх ігрових дій коментарями (емоційно насичений опис усіх етапів гри, мовлення чітке, лаконічне, відповідної гучності); створення під час гри комфортної доброзичливої атмосфери; підбадьорювання дитини, підтримання проявів ініціативи дитиною; постійний контроль за ходом гри з підтриманням хорошого стану та настрою дитини (якщо дитина стомилася чи проявляє незадоволення – гру пропонується припинити); індивідуальне проведення ігор (один дорослий та одна дитина).

Важливе значення також має розвиток розуміння мовлення, що відбувається як в побутових ситуаціях, так і у ході спеціально організованих ігор та вправ. Необхідно створювати такі умови навчання і виховання, в яких у дитини з'явилось б бажання неодноразово вимовляти (повторювати) одні й ті ж звуки, звукосполучення чи слова. Цьому сприяє позитивний емоційний контакт з дитиною, створення ігрової ситуації з урахуванням інтересів та уподобань дитини та відповідне стимулювання і заохочення, що забезпечить необхідну мотивацію до мовленнєвої діяльності.

Таким чином, роботу щодо створення для дитини мовленнєвого середовища проводять і логопед, і вихователь, і психолог, і батьки, адже важливо і необхідно використовувати будь-яку ситуацію для розвитку мовлення дитини. І ця робота спрямована на досягнення головної мети – підготовки дитини до самостійного життя, тобто соціалізації. При цьому значна увага зосереджується на тому, щоб допомога і підтримка у процесі навчання не перевищувала необхідну, інакше дитина буде занадто залежною від цієї підтримки, що може призвести до ослаблення компенсаторних можливостей організму.

Література

1. **Бессмертная Ю. В.** Особенности развития коммуникативных способностей дошкольников с расстройствами аутистического спектра : дисс. ... канд. психолог. наук : 19.00.10 / Бессмертная Юлия Владимировна. – Екатеринбург, 2008. – 239 с.
2. **Богдашина О. Б.** Аутизм: определение и диагностика / О. Б. Богдашина. – Донецк: ООО «Лебедь», 1999. – 166 с.
3. **Веденина М. Ю.** Опыт использования метода облегченной коммуникации со взрослым аутичным человеком / М. Ю. Ведина, И. А. Костин // Дефектология. – 2003. – № 6. – С. 21-27.
4. **Карвасарская И. Б.** В стороне. Из опыта работы с аутичными детьми / Ирина Борисовна Карвасарская. – М.: Теревинф, 2003. – 70 с.
5. **Тарасун В.В.** Аутология: монографія. – К.: «МП Леся», 2014. – 580 с.
6. **Шульженко Д.І.** Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей / Д.І.Шульженко /: Монографія. – К., 2009. – 385 с.

References

1. **Bezsmertna Yu. V.** Osoblyvosti rozvytku komunikatyvnykh zdibnostey doshkilnyat z rozladamy autystychnoho spektru: dys. ... Kand. psyholoh. nauk: 19.00.10 / Bezsmertna Yuliya Volodymyrivna. – Yekaterynburh, 2008. – 239 s.
2. **Bohdashyna O. B.** Autyzm : vyznachennya ta diahnostyka / O. B. Bohdashyna. – Donetsk : TOV «Lebid», 1999. – 166 s.
3. **Vedenyna M. Yu.** Dosvid vykorystannya metodu polehshenoyi komunikatsiyi z doroslym autychnym lyudynoyu / M. YU. Vedin, I. A. Kostin // Defektolohiya. –

2003. – № 6. – С. 21-27. 4. Karvasarsky I. B. V storoni. Z dosvidu roboty z autychnymy dit'my / Iryna Borysivna Karvasarsky . – М. : Terevynf , 2003. – 70 s. 5. Tarasun V.V. Autolohiya : monohrafiya . – К. : «MP Lesya » , 2014. – 580 s. 6. Shul'zhenko D.I. Osnovy psyhologichnoyi korektsii autystychnyh porushen' u ditey / D.I.Shul'zhenko / : Monografiya. – К., 2009. – 385 s.

Базима Н.В. Створення мовленнєвого середовища як умова формування мовленнєвої активності у дітей зі спектром аутистичних порушень

Стаття присвячена проблемі організації ефективної та доступної допомоги в оволодінні мовленнєвою активністю дітьми з аутизмом. В Україні проблеми комунікації та підвищення комунікативної активності дуже актуальна і активно досліджується. У статті безпосередньо розглядаються питання розвитку комунікаційної діяльності дітей з аутизмом. Представлено аналіз досліджень психофізичного і мовленнєвого розвитку дітей зазначеної категорії зарубіжними та українськими вченими. Розглядається проблема мовленнєвого розвитку дітей зі спектром аутистичних порушень та значення врахування особливостей прояву аутизму з метою покращення ефективності корекційної роботи.

Основна увага приділяється визначенню напрямів адекватної і ефективної корекційно-логопедичної допомоги, де надзвичайно важливе значення матимуть дані, отримані при обстеженні у дитини зі спектром аутистичних порушень та при спостереженні за її самостійною діяльністю. Доведено, що всі діти старшого дошкільного віку з аутизмом мають особливості розвитку мовленнєвої діяльності різної інтенсивності. Зазначені деякі особливості комунікативної діяльності у дітей із аутистичним спектром порушень. Особливості психічного та мовленнєвого розвитку дітей даної категорії рекомендується враховувати у навчально-виховному і корекційному процесах. Подані вимоги до мовлення дорослих, які оточують дитину з аутизмом.

Ключові слова: діти, аутизм, аутистичні порушення, мовлення, мовленнєва діяльність, мовленнєва активність.

Базыма Н.В. Создание речевой среды как условие формирования речевой активности у детей со спектром аутистических нарушений

Статья посвящена проблеме организации эффективной и доступной помощи в овладении речевой активностью детьми с аутизмом. В Украине проблемы коммуникации и повышения коммуникативной активности очень актуальны и активно исследуются. В статье непосредственно рассматриваются вопросы развития коммуникационной деятельности детей с аутизмом. Представлен анализ исследований психофизического и речевого развития детей указанной категории зарубежными и украинскими учеными. Рассматривается проблема речевого развития детей с аутистическими нарушениями и значение учета особенностей проявления аутизма с целью улучшения эффективности коррекционной работы.

Основное внимание уделяется определению направлений адекватной и эффективной коррекционно-логопедической помощи, где чрезвычайно важное значение будут иметь данные, полученные при обследовании ребенка аутистическими нарушениями и при наблюдении за ее самостоятельной деятельностью. Доказано, что все дети старшего дошкольного возраста с аутизмом имеют особенности развития речевой деятельности различной интенсивности. Указаны некоторые особенности коммуникативной деятельности у детей с аутистическим спектром нарушений. Особенности психического и речевого развития детей данной категории рекомендуется учитывать у учебно-воспитательном и коррекционном процессах. Поданы требования к речи взрослых, которые окружают ребенка с аутизмом.

Ключевые слова: дети, аутизм, аутистические нарушения, речь, речевая деятельность, речевая активность.

Bazyma N.V. Creating a speech environment as a condition of formation speech activity for autistic children

The article is devoted to the problem of organization of effective and accessible help in learning speech for children with autism. The problems of communication and enhance the function of speech is very important in Ukraine. The article covers the issues of communication activity development of children with autistic spectrum disorders. The analysis of researches of foreign and Ukrainian scientists psychophysical and speech development of children of the mentioned category is presented in the article. The article covers the issue of speech development of children with autistic disorders and importance of taking into consideration autistic patterns in order to improve correctional educational work. The main purpose of the article is to determine directions for adequate and effective educational and logopaedic support, for which of particular importance are results of psychological and pedagogical assessment of a child with autism, observation of his or her independent activity. It has been proven that all children of senior preschool age with autistic spectrum disorders exhibit peculiarities in speech activity development of varying intensity. The article also lists specific features of communication activity and a wide range of communication disorders in children with autism, varying greatly in degree of complexity and onset. The analysis of the speech development of children with autism spectrum disorders are presented in the article. The article describes the rules for use of incentives to increase motivation to speech activity.

Keywords: children, autism, autistic spectrum disorders, speech, speech activity.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014 р.

Статтю прийнято до друку 20.10. 2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.